

Kâtip Çelebi’de Organik Devlet Kuramı Hakkındaki Görüşler Üzerine bir Değerlendirme

İlker Er*

Özet

Bu makalede Kâtip Çelebi’de organik devlet kuramını inceleyen çalışmalar ele alınmakta ve bu çalışmalardaki görüşler birbiriyle karşılaştırılmaktadır. Ayrıca konu üzerine genel bir değerlendirme yapılmaktadır. İlk olarak *Düstûru’l-Amel li Islâhi’l-Halel* adlı eserinden yola çıkarak Kâtip Çelebi’de organik devlet kuramı açıklanmakta, sonrasında bunu konu alan çalışmalar sıralanmaktadır. Başlıca tartışılan sorunsallar organik devlet kuramı açısından Kâtip Çelebi ve İbn Haldun’un görüşlerinin benzerlikleri ve ayrılıkları, Kınalızade Ali Çelebi’nin Kâtip Çelebi üzerindeki olası etkisidir.

Anahtar Sözcükler: Kâtip Çelebi, Organik Devlet, Düstûru’l-Amel li Islâhi’l-Halel, İbn Haldun, Kınalızade Ali Çelebi, Osmanlı Devleti.

An Evaluation on the Views About the Theory of Organic State of Kâtip

Çelebi

İlker Er*

Abstract

In this article, the works examining the theory of organic state of *Kâtip Çelebi* are under debate and the views in those works are compared to each other. Also an overall evaluation on the subject is made. Firstly, based on his piece entitled *Düstûru'l-Amel li Islâhi'l-Halel*, the theory of organic state of *Kâtip Çelebi* is explained and later the works which examined that are indicated. The main questions discussed are the similarities and differences of Ibn Khaldun's and *Kâtip Çelebi*'s views about the theory of organic state and the possible influence of *Kınalızade Ali Çelebi* on *Kâtip Çelebi*.

Keywords: *Kâtip Çelebi*, Organic State, *Düstûru'l-Amel li Islâhi'l-Halel*, Ibn Khaldun, *Kınalızade Ali Çelebi*, Ottoman State.

---

* Arş. Grv., Balıkesir Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi, hknylm65@hotmail.com

Kâtip Çelebi², devlet yapısına ilişkin görüşlerini temel olarak 1650’li yıllarda kaleme almış olduğu *Düstûru’l-Amel li Islâhi’l-Halel* adlı risalesinde³ açıklamıştır. Bu risale bilindiği üzere dönemin yönetim kademesinin isteği üzerine yazılmış olup ısmarlama bir mahiyet taşımaktadır. İstenmesindeki neden Osmanlı Devleti’nin bunalımlı bir dönem geçirmesi, iç ve dış siyasette karşılaşılan büyük çaplı sorunlara bir çözüm bulma arayışı içinde olunmasıdır. İşte bu yüzden özel olarak yapılan bir divan toplantısında saray çevresindeki aydınlardan bu durumla ilgili görüşlerini ve çözüm önerilerini sunmaları istenmiştir (Gökbilgin, 1991: 215). Böylesi koşulların ürünü olan *Düstûru’l-Amel* özellikle XVII. yüzyılda yoğunlaşan “geleneççi” ıslahatname literatürünün⁴ içinde değerlendirilebilecek bir yapıt olarak kabul edilmektedir.

Kâtip Çelebi söz konusu bunalımın nedenini açıklamaya başlarken öncelikle Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan beri 364 yıl gibi uzun bir süreyi geride bıraktığını vurgular. Daha sonra “âdet-i ilâhiye ve muktezâ-yı tabi’at-ı temeddün ve ictimâiye-i beşeriye” üzere devlette bir değişme ve bozulma (*inhirâf*) görüldüğünü belirtmiştir. Böylece soruna yaklaşımının ipucunu vermiş olur. Yani devletteki bozulma ve değişimin kaçınılmaz olduğunu söyleyerek determinist ve kaderci bir tutum takınmıştır. Bu noktadan yola çıkan Kâtip Çelebi, insanın içtimai halinin ferdin haline benzediğini, “ictimâiye-i beşeriye” olan devletin de fert ile karşılaştırılarak daha iyi anlaşılacağı görüşünü öne sürer. Ona göre insanın yaşamında belirli devirler olduğu gibi devletin de yaşamında belirli devirler vardır. Bunlar eserde “*sinn-i nümüvv* (gelişme), *sinn-i vukûf* (olgunluk) ve *sinn-i inhîât* (gerileme)” başlıkları altında üç tanedir. Bu devirlerin kendine has özellikleri vardır. Durum göstermektedir ki Osmanlı Devleti inhitat aşamasına girmiştir. Bununla birlikte devlet sağlam yapısı ve işleyişi sayesinde uzun yıllar sağlıklı kalmış, vukuf devrini uzatmıştır. Öte yandan sözü edilen üç aşamanın illa ki yaşanması gerekmemektedir. Nasıl bir insan erken yaşta ölebiliyorsa bir devlet de çabucak veya aniden çökebilir (Kâtip Çelebi, 1280: 119–123).

² Kâtip Çelebi; XVII. yy Osmanlı düşünürüdür (1609-1657). Metinde gösterilen çalışmaların yanı sıra kendisini değişik yönleriyle ele alan şu kapsamlı esere bakılabilir: Doğumunun 400. Yıldönümünde Kâtip Çelebi (ed. Bekir Karlığa, Mustafa Kaçar), 2009, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara

³ Kâtip Çelebi’nin devlet düzeni ve devletin ıslahına dair eseridir. Bkz. Orhan Şaik Gökyay, 1994, “Düstûru’l-Amel”, DİA, c.10, s.50-1.

⁴ “Geleneççi” ıslahatname yorumu ve bu tarz eserlerin başlıcalarının incelendiği bir çalışma için bkz. Mehmet Öz, 1997, Osmanlı’da Çözülme ve Geleneççi Yorumcuları, Dergah Yayınları, İstanbul.

Ne var ki Kâtip Çelebi risalede görülen karamsar havasına rağmen sözü Osmanlı Devleti'nin çöküşüne hiç getirmez. Tersine o, alınacak birtakım önlemlerle, hazırlanacak ilaçlarla devletin yaşatılmasından bahsetmektedir. Aslında eserin pragmatik yazılış amacı ve Kâtip Çelebi'den beklentiler göz önüne alındığında bunun yadırganacak bir durum olmadığı rahatlıkla anlaşılabilir.

Düstûru'l-Amel'de bu organizmacı devlet anlayışı⁵ çerçevesinin yanında aynı anlayışın uzantıları olan çeşitli benzetmeler yer almaktadır. Risalede toplum “*erkân-ı erba'a*”⁶ geleneği etrafında ulema, asker, tüccar ve reaya olarak dört kısma ayrılır. Bu sınıflar vücuttaki dört temel hilt (dört ahlâ) kabul edilen dem (kan), balgam (lenf), safra ve sevda ile eşleştirilir: “*Zümre-i celîle-i 'ulemâ bedende hilt-ı mahmûd olan deme mûmâsil olub kalb ki menbâ'-ı rûh-ı hayvânîdir ve rûh-ı hayvânî bir cevher-i latîfdir ki gâyet letâfetden bedende bi'z-zât cereyân idemeyüb dem ânı hâmil olub 'urûkdan etrâf-ı a'mâk-ı bedene alur gider ve cümle a'zâ ve civârına îsâl ider. La cerem beden ânınla hayât bulub müntefi' olduğu gibi 'ulemâ-yı şerî'at ve hakikat dahî rûh-ı hayvânî mesâbesinde olan 'ilm-i şerîfi mebde'-i feyyâzdan bi'z-zât ya bi'l-vâsıta hâmil olub etrâf-ı beden makâmında olan ümmîlere ve 'avâma irişdürüb beden rûh-ı hayvânîden müntefi' olduğu gibi ânlar dahî 'ulemâdan müntefi' olurlar...*” (Kâtip Çelebi, 1280: 124-125). “*'Asker balgama müşâbih ve mu'âdil kılınmıştır. Bedende lüzûmü ve nef'i ve kesretinin zararı ve tugyânı nice ise 'askerin dahî öyledir...*” (Kâtip Çelebi, 1280: 129). Burada askerin çoğalması ile devletin güçsüzleşmesi arasında bir bağlantı kurulması dikkat çekmektedir. “*...insân sinn-i vukûfi tecâvüz itse burûdet ve rutûbet ki tabî'at-ı şeyhûhetdir balgam tabî'atıdır. La cerem ol sinnde balgam gâlib olub hükmünü icrâ ider.*” (Kâtip Çelebi, 1280: 130). Sevdaya benzeten reayanın durumu ise özellikle önemlidir çünkü sıkıntının en açık yansımalarından biri olarak reayanın düştüğü kargaşalı durum ve mali yönden zayıflaması kaygı uyandırmaktadır. Bundan dolayı belki en önce yapılacak iş onların güçlendirilmesidir. Devlet hazinesini vücuttaki mideye benzeten Kâtip Çelebi reaya bağlamında şunları belirtmiştir. “*Pes re'âyâ*

⁵ Devlet ve toplumu bir organizmaya, bir bireye benzeten ve vücuttaki çeşitli organları devlet/toplumdaki öğelerle eşleştiren bu düşünce çok eskilere gider. Eski Yunan'da Platon bu düşüncenin önde gelen bir temsilcisi olmuştur. Bkz. Platon, 2013, Devlet (çev. Sabahattin Eyüboğlu-M.Ali Cimcoz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.54 vd. İslam dünyasında da söz konusu düşünce oldukça benimsenmiştir. Bkz. Farabi, 1990, El-Medînetü'l-Fâzıla (çev. Ahmet Arslan), Vadi Yayınları, Ankara, s.48 vd.

⁶ Bu ve benzeri Osmanlı siyasi düşüncesinde temel rol oynayan kavram ve görüşlerin genel bir değerlendirmesi için bkz. Mehmet Öz, 1999, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler” İslami Araştırmalar Dergisi, 12/1, s.27-33.

ki sevdâ makâmındadır. Tıbb ve teşrîhde sâbitdir ki ta'am hazmından sonra bir zamân mi'deye gıdâ vârid olmaya tuhhâl biraz sevdâ döküb boş kalmasun ve ba'zı hâlde müeddî olmasun deyü tedârik itdüği gibi mi'de makâmında olan hazîne-i 'âmireye dahî gıdâ mesâbesinde olan mâl vârid olmayub tehî kaldukda re'âyâ fukarâsı emvâl döküb..." (1280: 126). Kâtip Çelebi bununla da kalmayarak toplumun çeşitli sıfatlarla parçaları olan kişi ve grupları vücuttaki birtakım temel sistemler ve duyularla eşleştirmiştir. "Nefs-i nâtika"⁷ olarak gördüğü padişahla işe başlayan yazar benzetmelerini şöyle devam ettirmiştir: "Çün nefs-i nâtika sultân ve kuvvet-i 'âkile vezîr ve müdrike müftî ve ahlât-ı erba'a sâir esnâf makâmında olduğu zikrolunmuşidi. Bedende mi'de hazîneye ve kuvvet-i zâika sarrâf ve vezzân ve câzibe muhassıllar ve mâsika hazînedârlar ve kuvvet-i hâzime defterdârân ve küttâb ve sâir zâbitlara ..." (1280: 133).

Böylelikle devlet yapısını ve onun bir uzantısı biçiminde gördüğü toplumu bir organizma olarak düşünen Kâtip Çelebi, buna uygun analizlerde bulunmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda, sunduğu çözüm önerilerini ilaca benzeterek (Kâtip Çelebi, 1280: 136–137) analogisini tamamlamıştır. O, kendince hasta ve/veya yaşlı Osmanlı devlet ve toplumuna ilaç arayan bir doktordur.

Kuşkusuz Kâtip Çelebi popülerliği yüzünden birçok yerde inceleme konusu olmuştur. Yaşadığı dönemde dahi el üstünde tutulmuş hatta bilindiği gibi ünü kısa sürede Avrupa'da da duyulmuştu (Gökyay, 2002: 36–40, Adıvar, 1991: 137–139). Öte yandan çok çeşitli alanlarda çalışmış ve eser yazmış olmasından dolayı değişik konularda çalışan araştırmacılar kendisine gönderme yapmışlar veya onu kaynak almışlardır. Kâtip Çelebi'de organik devlet kuramı üzerinde duran isimlerden biri Hilmi Ziya Ülken'dir. Kendisi "Kâtip Çelebi ve Fikir Hayatımız" adlı makalesinde⁸ *Düstûru'l-Amel* ve *Mizânü'l-Hakk* üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Ülken, akademik kimliği itibarıyla meseleye daha çok sosyoloji ve felsefe boyutundan bakmış ve Osmanlı yazarının düşünce yapısını anlamaya çalışmıştır. Bu konuya ilişkin doğrudan ve dikkat çekici bir yaklaşım Tadaşi Suzuki'nin "Osmanlılarda Organik Bir Yapı Olarak Toplum Görüşünün Gelişmesi" adlı yazısında⁹ kendini göstermektedir. Bu çalışmanın diğerlerinden ayrıldığı nokta Osmanlılarda organik toplum

⁷ Nâtika; düşünüp söz söyleme, düzgün söz söyleme anlamındadır. Bkz. Kamûs-ı Türkî, s.1449.

⁸ Hilmi Ziya Ülken, 1991, "Kâtip Çelebi ve Fikir Hayatımız", Kâtip Çelebi *Hayatı* ve Eserleri Hakkında İncelemeler, TTK Yayınları, Ankara, s. 177–193.

⁹ Tadaşi Suzuki, 1987, "Osmanlılarda Organik Bir Yapı Olarak Toplum Görüşünün Gelişmesi", ODTÜ Gelişme Dergisi, 14/4, s. 373–396.

düşüncesini ana sorunsal olarak kullanmasıdır. Suzuki, bu bağlamda ağırlıklı bir biçimde Kâtip Çelebi'nin *Düstûru'l-Amel*'i üzerinde yoğunlaşmış ve yazarın benzetmelerinin kaynağını sorgulayarak bir analiz denemesine girişmiştir. Ayrıca bu sorunsal bağlamında Kınalızade Ali Çelebi, Naima ve Ahmet Cevdet Paşa'ya da kısaca değinen yazar, bu isimlerin gerek birbirlerinden gerek başka düşünürlerden etkilenmesi temelinde bir tartışma yürütmüştür. Mehmet Öz'ün "Osmanlıda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları"¹⁰, XVI. yüzyılın sonlarından başlayarak XVIII. yüzyılın ortalarına değin uzanan Osmanlı ıslahatname yazınının bir özetlenmesi ve genel değerlendirmesi niteliğindedir. Eserin adından da anlaşılabilirliği gibi yazara göre, bu dönemin ıslahatname örneklerinin en önde gelen özelliği gelenekçi yorumlar içeren bir söyleme sahip olmalarıdır. Bu ıslahatnameler, çözülme nedeni olarak Osmanlı ülkesi dışındaki gelişmeleri konu etmemiş, dolayısıyla da bunları bir çözülme nedeni olarak görmemişlerdir. Temel olarak çözülmeye bakış merkezîyetçi, idari ve bürokratik olup; getirilen çözüm önerileri de idari-askeri düzeyde ve cebridir. Bu genel sonuçlara varan Öz, Kâtip Çelebi'nin çözülmeye karşı sunduğu çözüm önerileri üzerinde durmuştur. Bir tarihçi gözüyle tarihsel sürece odaklanan yazar, haliyle Osmanlı düşünürüne ayırdığı bölümde onun düşünce yapısı üzerinde pek durmamış ancak dolaylı olarak konumuza ilişkin genel kanaat belirtmiştir. Bilal Yurtoğlu, Kâtip Çelebi üzerine olan monografisinde¹¹ onu özellikle felsefi yönüyle ele alma ve bırakageldiği etkileri inceleme çabasıdadır. Kâtip Çelebi'nin Naima'ya etkisinin işlendiği bölümde Yurtoğlu, konumuzla ilgili görüşlerini aktarmaktadır. İbn Haldun'un Osmanlı yazarları üzerindeki etkisini işlediği çalışmasında Ejder Okumuş İbn Haldun'dan en çok etkilenen Osmanlı yazarlarının başında gördüğü Kâtip Çelebi ve organik devlet/toplum kuramına geniş yer ayırmaktadır. Yazarla ilgili genel bir değerlendirme de yapan Okumuş konuya bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Zaten İbn Haldun¹² ile ilgili çalışmalarda Kâtip Çelebi'ye en azından değinilmesi sık karşılaşılan bir durumdur (Fleischer, 1983: 199-200; Fındıkoğlu, 1953: 156-7).

¹⁰ Mehmet Öz, Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları.

¹¹ Bilal Yurtoğlu, 2009, Kâtip Çelebi, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.

¹² İbn Haldun; Kuzey Afrikalı XIV. yy düşünürü (1332-1406). Özellikle toplum, devlet ve tarihin doğasına ilişkin görüşleri ve kurgusuyla adından söz ettirmiştir, Osmanlı dünyasında oldukça bilinen bir isimdir. İbn Haldun ve düşünceleri hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için örnek olarak bkz. Süleyman Uludağ-Tahsin Görgün-İbrahim Erol Kozak-Cengiz Tomar, "İbn Haldun", DİA, c.19:20, s.538-555; 1-12. Oktay Uygun, 2008, İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul; Ahmet Arslan, 1987, İbn Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara; Ümit Hassan, 1998, İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.

Kâtip Çelebi genellikle Osmanlı'nın İbn Halduncu düşünürlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Ülken, 1991: 181; Öz, 1997: 88,91; Okumuş, 2008: 85; Yurtoğlu, 2009: 16). Bu kanı günümüzde de sürmektedir. Bunun önde gelen nedeni iki ismin de organik devlet/toplum düşüncesini benimsemeleri ve bunu eserlerinde işlemeleridir. İbn Haldun ünlü Mukaddime'sinde söz konusu düşünceye zaman zaman temas etmiştir. Ona göre devletlerin çözülmesi ve yıkılması kaçınılmazdır. Bu noktaya gelene dek belli aşamalardan geçerler. Literatürde “tavırlar nazariyesi” diye bilinen bu kurama göre devletler yıkılana değin beş aşamaya uğrarlar. Birinci aşama devletin kurulması (başarı, parlama), ikincisi güçlenmesi (soy bağına dışlama), üçüncüsü belli bir yapıya oturması (rahatlık), dördüncüsü duraklaması (barış), beşincisi ise gerileyip çökmesidir (İbn Haldun, 1986: 444-7). Her tavırda birtakım belirtiler görülür. Gerileyip çökme döneminde israf vardır, kaynaklar çarçur edilir, ahlaki çöküntü baş gösterir, memuriyetlere atamalar yolsuz olur, hükümdar devlet işlerinden elini eteğini çeker, disiplin kalmaz, böylelikle bir yıkım süreci başlar (İbn Haldun, 1986: 447). Böylesine bir kategorizasyona giden İbn Haldun bu kadarla da kalmayıp bu devirlerin ne kadar süreceğini dahi tespit etme arayışı içinde olmuş ve bu sürecin toplamda bir insanın tabii ömrü olan yüz yirmi yıla denk geleceğini söyleyerek organik analogisinin rengini daha da koyulaştırmıştır (1986: 431-2).

Kâtip Çelebi'de organik devlet kuramını ele alan ve 5. Sayfada isimleri verilen Osmanlı yazarlarına, Kâtip Çelebi ve İbn Haldun ilişkisi açısından bakılırsa hepsinin Kâtip Çelebi'nin İbn Haldun'un organizmacılığından etkilendiği kanısında oldukları görülür. Hilmi Ziya Ülken, kendisini Osmanlı devrinin “bariz İbn Halduncularından” ve onun felsefesine tamamen sadık biri olarak görmüştür. Ona göre, Kâtip Çelebi *Düsturü'l-Amel*'de tam da o doğrultuda bir tarih felsefesi şeması sunmuştur. Yalnız İbn Haldun'da devletlerin geçirdikleri aşamalar belli kıstaslarla sınırlanmış ve çerçeveleri çizilmiş olmasına karşın Kâtip Çelebi dışarıdan yapılacak müdahalelerin, alınacak tedbirlerin önemine dikkat çekmekte ve asıl kuramdaki kaderciliği yumuşatmakta, insan bilgisini ve iradesini ön plana taşımaktadır. Ülken, aynı zamanda iki düşünürün birbirinden ayrıldığı noktanın da bu olduğu kanısındadır (1991: 181-2). Mehmet Öz, Kâtip Çelebi'nin çözülmenin İbn Halduncu tahlilini yaptığı ve onun takipçisi olduğu görüşündedir. Bununla beraber devletin bu buhranı atlatacağını söyleyerek çözüm önerileri sunması bakımından onun İbn Haldun'dan ayrılmakta olduğuna işaret eder. Bu farklılığı ise, Çelebi'nin İbn Haldun'u tam manasıyla anlamamasından ziyade

onun *Devlet-i Aliyye*'nin sadık hizmetkârı olan düşünürün samimi temennilerine bağlamaktadır (Öz, 1997: 88,91). Ejder Okumuş, Kâtip Çelebi'nin İbn Haldun'la aynı alanlarda çalıştıklarını, ikisinin de tarih, coğrafya ve siyaset ile ilgilendiklerini anımsatır. Yine Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünûn* adlı eserinde Mukaddime'nin kendisine muazzam faydası olan bir kitap olduğunu söylemesi; ve *Mizânü'l-Hakk*'ta İbn Haldun'a atıfta bulunması bu etkilenenin somut verileri olarak değerlendirilmiştir. (Okumuş, 2008: 85–6). Okumuş'a göre, iki düşünürün ayrıldığı tek önemli nokta devletin ömrünün birtakım tedbirlerle uzatılabileceğine dair *Düstûru'l-Amel*'deki ifadelerdir (Okumuş, 2008: 89). Bilal Yurtoğlu keza, yukarıdakilere paralel görüşler ileri sürmektedir (2009: 16 vd.).

Tadaşi Suzuki, Kâtip Çelebi'nin İbn Haldun'dan doğrudan etkilendiğinin belirgin olduğunu söylemesine karşın bu iki ismin görüşleri arasında büyük farklılık bulunduğuna dikkat çekmiştir. Suzuki, İbn Haldun'un doğum-ölüm mekanizması analizinde sosyolojik bir yaklaşımı desteklediğini belirtmiş ve bu görüşüne şunları eklemiştir: “*Buna karşılık Kâtip Çelebi'deki dört ahlat teorisiyle insan bedenindeki havas ve kuvvayı toplumdaki kurumlara benzeten teori tümüyle biyolojik temele dayanmaktadır. İbn Haldun'un teorisinin temel fikrinin dayanışma bilinci olmasına karşılık Kâtip Çelebi'nin temel fikrinin dört ahlat arasındaki denge oluşu iki düşünürün bakış açıları farkını en açık olarak ortaya koymaktadır.*” (1987: 383). Suzuki ayrıca Mukaddime'nin teorik bir dille sosyolojik bir kanun ortaya koymaya çalıştığını belirtirken, *Düstûru'l-Amel*'in ise yazılışındaki pratik amaç doğrultusunda, tıbbî yöntemlerle devletin ömrünün birtakım tedbirlerle uzatılabileceği düşüncelerinin ön plana çıktığını ifade etmiştir. (1987: 384).

Esasında Kâtip Çelebi'nin tıbbi-biyolojik yaklaşımı ne denli benimsediği şu örnekle daha somut bir şekilde anlaşılabilir: *Düstûru'l-Amel*'de Mukaddime'deki beş tavra karşı üç tavrı bulunur. Ancak devletlerin yıkılması için bu üç tavrı yaşanması gerekmez. Bir devlet güçlü bir durumdayken Kâtip Çelebi'nin anlatımıyla “*kazaya uğrayan yiğitler gibi tedbirsizlik belasıyla olgunluk devrinde geçer*” (1280:123). Bu, doğum-ölüm mekanizmasının ötesinde devletin insanla ne denli birebir örtüştürüldüğünü göstermesi bakımından güzel bir örnektir. İbn Haldun'da böyle bir tutum bulunmamaktadır. O, yalnızca devirlerin bir ölçüde uzayıp kısalabilme durumunun olabileceğini söyler (İbn Haldun, 1986: 432, 435). Ancak bu, İbn Haldun'da biyolojik analoginin zayıf olduğu sonucuna varmak değildir. Onun, devirlerin süresini insan ömrüne eşitlemesi dahi böylesi bir sonucun

pek doğru olmayacağına yeterli bir kanıttır. Yine Kâtip Çelebi'nin eserinin ısmarlama olması nedeniyle kuramsal açıklamalara pek yer verilmemesi tabiidir. Belki o da devlet, toplum ve tarihin doğasıyla ilgili kuramsal bir eser yazma niyetinde olsa İbn Haldun'a benzer sosyolojik bir yaklaşım ve buna bağlı örnekler ortaya koyacaktı. İşte iki eserin yazılış amacındaki bu zıtlık nedeniyle biyolojik-sosyolojik yaklaşım ikiliğinden çok Kâtip Çelebi'de öne çıkan tıbbi analogiye odaklanmanın onu anlamak açısından önem taşıdığı ileri sürülebilir. Bu noktada karşımıza çıkan önemli bir isim ise XVI. yüzyıl Osmanlı düşünürlerinden Kınalızade Ali Çelebi¹³'dir.

Kâtip Çelebi'nin organizmacı devlet/toplum anlayışı konusunda kendisinden bir yüzyıl önce yaşamış Kınalızade'den etkilenme durumu ya da görüşlerinin ona olan benzerliği İbn Haldun kadar olmasa da çalışmalarda işlenen bir husustur. Burada ele alınan inceleme eserlerin yazarlarından Tadaşi Suzuki ve Ejder Okumuş bu husus üzerinde önemli ölçüde dururlar. Suzuki'nin çalışmasına bakılırsa Kınalızade'nin Osmanlıdaki ilk büyük organizmacı devlet/toplum anlayışına sahip düşünür olarak yazar tarafından benimsendiği rahatlıkla görülebilir. Kınalızade Ali Çelebi, organizmacı devlet ve toplum anlayışını, kaleme almış olduğu hacimli kuramsal eseri *Ahlâk-ı Alâî*'de açıklamıştır. Ali Çelebi insanı doğuştan medeni tabiatlı olarak görmüş, bunun sebebi olarak da yardımlaşma ihtiyacını göstermiştir. Ona göre, kalp ile ciğer nasıl birbirine muhtaçsa, insanlar da öyledir. Bu bağlamda toplumu ve siyaseti Farabi'nin *Medîne-i Fâzıla*'sından yola çıkarak değerlendirir. Yine toplumun kesimlerini o zamanın literatüründe *anâsır-ı erba'a* (dört unsur) olarak bilinen doğadaki su, ateş, hava, toprak gibi öğelerle karşılaştırır. Toplumun sağlığı kesimler arasındaki dengeye bağlıdır. O, son tahlilde açıkça siyaseti tıp, yöneticiyi de doktora benzetir. Toplumda kötü olup kötülükleri başkalarına geçen insan tipleri başka yol yoksa doktor iyileşemeyecek kadar hasta organı nasıl vücuttan kesip atmalıysa adalet gereği yönetici tarafından öyle cezalandırılıp ortadan kaldırılmalıdır (Kınalızade Ali Çelebi, 2007: 492, 485, 479 vd.). Tek cümleyle özetlemek gerekirse Kınalızade'nin devlet ve toplum görüşünün temelde organizmacı tıbbi bir analogiye¹⁴ dayandığı söylenebilir.

¹³ Kınalızade Ali Çelebi (1510-1572); ve ünlü eseri *Ahlâk-ı Alâî* hakkında genel ve ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Aksoy, 2002, "Kınalızâde Ali Efendi", *DİA*, c.25, s.416-7. Ayşe Sıdıka Oktay, 2005, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yayıncılık, İstanbul. Fahri Unan, 2004, *İdeal Cemiyet, İdeal Devlet, İdeal Hükümdar: Kınalızâde Ali'nin Medîne-i Fâzılası*, Lotus Yayınevi, Ankara.

¹⁴ Burada şunu belirtmekte yarar var ki organizmacı tıbbi analogi Kınalızade'ye özgü değildir, söz konusu analoginin geçmiş Yakınoğu literatüründe örneklerine rastlamak mümkündür. Örneğin Kınalızade'nin *Ahlâk-ı Alâî*'yi yazarken çok büyük

Tadaşi Suzuki'ye göre hem Kâtip Çelebi hem Kınalızade tıbbi bir analogi kullanmaları bakımından aynı düzlemde dirler. İki si de “devletin ve toplumun bekası unsurlar arasındaki dengeye bağlıdır”, “gerektiğinde siyasi tedbirlerin/ilaçların alınması çok önemlidir” gibi argümanlarla tıp bilimiyle siyaseti karşılaştırmışlardır. Ama Kâtip Çelebi, “tavırlar nazariyes’ine” yer vermesi bakımından Kınalızade’den daha karamsar ve kaderc i bir hava çizmiştir. Yani devletlerin ve toplumların ölmesini kaçınılmaz bir son olarak görmüştür. (Suzuki, 1987: 382, 383). Ejder Okumuş, iki düşünürün benzer çizgileri olduğu konusunda hemfikir dir. İkisinin de *anâsır-ı erba’acı* Hippokrates-Galenos geleneğini izlediğini belirtmiştir. (Okumuş, 2008: 88). Öte yandan Ali Çelebi, yöneticiyi doktora benzetirken ; Kâtip Çelebi devletin çöküşten kurtarılması ve ömrünün uzatılması için bir kılıç sahibinden bahsetmektedir (Okumuş, 2008: 90). Suzuki de Kâtip Çelebi’nin çözüm için sunduğu kılıç sahibiyle, onun aksine yumuşak olarak nitelediği Kınalızade’deki doktoru farklı kefelere koyar (1987: 387). Ancak bu durumun iki düşünür arasındaki önemli bir farklılık olarak görülmesi pek doğru değildir. Çünkü hem Kınalızade’deki doktorun hem diğ erindeki kılıç sahibinin aslında baskın bir yönetici tipinin yalnızca iki ayrı yüzü olarak düşünülmesi yerinde olur. Kaldı ki Kınalızade’nin doktor eğretilmesinde hasta organın vücuttan kesilip atılmasına dek gidilmesi bu doktorun yumuşak tutumlu biri olarak düşünülmesinin kolay olmayacağı nın bir göstergesidir.

Özetlenirse, Kâtip Çelebi’de organik devlet kuramı konusunu ele alan isimlere bakıldığında Ülken başta olmak üzere hepsinin Kâtip Çelebi’nin İbn Haldun’dan etkilendiği – hatta Suzuki dışında derin bir şekilde etkilendiği - kanısında oldukları görülmektedir. İki düşünür arasındaki farklılık noktasında Ülken, Öz ve Okumuş sonuç üzerinde durmaktadırlar (Kâtip Çelebi’nin devletin ömrünün birtakım tedbirlerle uzatılabileceğini söylemesi veya Osmanlı Devleti’nin yıkılmasına dair herhangi bir göndermede bulunmaması). Suzuki ise bunun yanı sıra yaklaşım farkına dikkat çekmekte ve Kâtip Çelebi’de İbn Haldun’a oranla tıbbi-biyolojik yaklaşımın bariz olarak öne çıktığını ifade etmektedir. Kınalızade ile Kâtip Çelebi ilişkisi üzerinde duran isimler yalnızca Suzuki ve Okumuş’tur. Her iki yazar da genel olarak düşünürlerin aynı çizgide olduklarını belirtmelerine karşın Suzuki daha

---

ölçüde etkilendiği kabul edilen XIII. yüzyıl düşünürü Nasıruddin Tusi’nin Ahlâk-ı Nâsırî adlı eserinde bu görülebilir. Bkz. Nasıruddin Tusi, 2007, Ahlâk-ı Nâsırî (Çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov), Litera Yayınları, İstanbul, s.243-4 vd.

derinlemesine bir analizle iki düşünürün görüşleri ve yaklaşımı arasındaki benzerlikler ve farklılıkları ortaya koyma çabası içinde olmuştur.

Sonuç olarak organizmacı görüşlere sahip olmasından yola çıkarak ya da bunu kanıt olarak ele alarak Kâtip Çelebi'nin bariz bir İbn Halduncu olduğunu düşünmek doğru görünmemektedir. Organizmacı görüşler İbn Haldun'dan çok daha önceleri dile getirilmiş, taraftar bulmuş, yayılmış ve özümsemiştir. Zaten İbn Haldun'un esas yapmak istediği öyle görünüyor ki tarihsel süreci kesinlikle anlamayı sağlayacak birtakım yasalar bulmaktı. Organizmacılık yalnızca bunu yaparken kullandığı bir mantık örüntüsüydü.

Ama tabii ki bu, Kâtip Çelebi'nin İbn Haldun'dan etkilenmemiş ya da esinlenmemiş olduğunu düşünmek anlamına gelmez ve bu biçimde anlaşılmalıdır. Tartışılabilir bir nokta da Kâtip Çelebi'nin beklenmedik ve inanç sarsıcı olan gerileme ve yenilgiler sürecine bir açıklama getirmek ve buhranlı bir dönemde belli bir rahatlama sağlamak için organizmacı görüşü ve İbn Haldun'un kuramını amacına uygun bir yolda eksilterek kullanmış olabileceğidir.¹⁵ Öte yandan Kâtip Çelebi'nin Kınalızade'de de gördüğümüz tıbbi analogiyi esas alması dikkate değerdir. Bu bağlamda Kâtip Çelebi'nin en az İbn Haldun kadar Kınalızade gibi nispeten çağdaşı Osmanlı düşünürlerinden ve yine içinde bulunduğu koşullardan nasıl etkilendiği üzerine düşünmek de önemli bir husus olsa gerektir.

---

¹⁵ Tam benzer olmasa da bu bağlamda yani Osmanlı yazarlarının İbn Haldun'un görüşlerini amaçlarına uygun olarak kullanmaları noktasında güzel bir örnek olarak bkz; Metin Kunt, 1977, "Derviş Mehmed Paşa, Vezir and Entrepreneur: A Study In Ottoman Political-Economic Theory And Practice", *Turcica*, 9/1, s.197-214.

Kaynakça

- ADIVAR, Adnan, 1991, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- AKSOY, Hasan, 2002, “Kınalızâde Ali Efendi”, DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), c.25, s.416-7.
- ARSLAN, Ahmet, 1997, İbn Haldun’un İlim ve Fikir Dünyası, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- FARABİ, 1990, El-Medînetü’l-Fâzıla (Çev. Ahmet Arslan), Vadi Yayınları, Ankara.
- FINDIKOĞLU, Z. Fahri, 1953, “Türkiye’de İbn Haldunizm”, 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, s.153-163.
- FLEISCHER, Cornell, 1983, “Royal Authority, Dynastic Cyclism, and Ibn Khaldunism in Sixteenth Century Ottoman Letters, Journal of Asian and African Studies, 18/3-4, s.198-220.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, 1991, “XVII. Asırda Osmanlı Devleti’nde Islahat İhtiyaç ve Temayülleri ve Kâtip Çelebi”, Kâtip Çelebi, Ankara, s. 197-218.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, 1994, “Düstürü’l-Amel”, DİA, c.10, s.50-1.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, 2002, “Kâtip Çelebi”, DİA, c.25, s.36-40.
- HASSAN, Ümit, 1998, İbn Haldun’un Metodu ve Siyaset Teorisi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- İBN HALDUN, 1986, Mukaddime (Çev: Zakir Kadiri Ugan), c.1, Maarif Basımevi, İstanbul.
- KARLIĞA, Bekir - KAÇAR, Mustafa (editörler), 2009, Doğumunun 400. Yıldönümünde Kâtip Çelebi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KÂTİP ÇELEBİ, Düstürü’l-Amel li Islâhi’l-Halel (Ayn Ali Efendi’nin Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hülasâ-i Mezâmîn-i Dîvân adlı eseriyle birlikte s.119-139), İstanbul 1280 (hicri).
- KINALIZADE ALİ ÇELEBİ, 2007, Ahlâk-ı Alâî (Haz. Mustafa Koç), Klasik Yayınları, İstanbul.
- KUNT, Metin, 1977, “Derviş Mehmed Paşa, Vezir and Entrepreneur: A Study in Ottoman-Political-Economic Theory and Practice”, Turcica, 9/1, s.197-214.
- NASIRUDDİN TUSİ, 2007, Ahlâk-ı Nâsirî (Çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov), Litera Yayınları, İstanbul.

- OKUMUŞ, Ejder, 2008, Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun, İz Yayıncılık, İstanbul.
- OKTAY, Ayşe Sıdıka, 2005, Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ÖZ, Mehmet, 1997, Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları, Dergah Yayınları, İstanbul.
- ÖZ, Mehmet, 1999, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler"
İslami Araştırmalar Dergisi, 12/1, s.27-33.
- PLATON, 2013, Devlet (Çev. Sabahattin Eyüboğlu-M.Ali Cimcoz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- SUZUKİ, Tadaşi, 1987, "Osmanlılarda Organik Bir Yapı Olarak Toplum Görüşünün Gelişmesi",
ODTÜ Gelişme Dergisi, 14/4, s. 373-396.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, 1999, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman - GÖRGÜN, Tahsin – KOZAK, İbrahim Erol – TOMAR, Cengiz, "İbn Haldun",
DİA, c.19;20, s.538-555;1-12.
- UNAN, Fahri, 2004, İdeal Cemiyet, İdeal Devlet, İdeal Hükümdar: Kınalızâde Ali'nin Medîne-i
Fâzılası, Ankara.
- UYGUN, Oktay, 2008, İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, 1991, "Kâtip Çelebi ve Fikir Hayatımız", Kâtip Çelebi, TTK Yayınları, Ankara, s.
177-193.
- YURTOĞLU, Bilal, 2009, Kâtip Çelebi, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.